

Günnur Işık

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

Tarih sahnesinde Türklerin başarıları içinde sadece karadaki askeri faaliyetleri değil denizlerdeki varlıkları da son derece dikkat çekici ve önemlidir. XI. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türklerin zamanla sahil bölgelerine kadar ulaştıkları görülmektedir. Bir süre nüfuzlu komutanlar tarafından hâkimiyet altına alınan Anadolu'da sonrasında Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından İznik merkezli Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti ile çağdaş bazı beylikler de Anadolu'nun fethine katkıda bulunmuşlar ve bu coğrafyanın bir Türk yurdu olmasını sağlamışlardır. Bu beylikler içinde Çaka Beyliği öne çıkmakla beraber kurucusu olan Çaka Bey ilk donanma oluşturma teşebbüsüne girmesi hususunda Türk denizcilik tarihinin başlangıcı sayılması açısından mühimdir. Bugün İzmir'de hala anısı yaşatılmakta olan Çaka Bey'in başlattığı denizcilik faaliyetleri kendisinin ilk Türk amirali olarak anılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Çaka Bey'in ilk donanma oluşturduğu ve akınlara başladığı 1081 yılı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın da kuruluş yılı kabul edilmektedir. I. Haçlı seferinden hemen önce Anadolu'da meydana gelen bu donanma oluşturma girişimleri sonraki süreci anlama açısından da oldukça önemlidir. Yazımızda Çaka Bey'in hayatına, isim kökenine, amaçlarına, Ege Denizi, adalarda ve Trakya'daki akınlara, Bizans ve Türkiye Selçuklu Devleti ile ilişkilerine yer vereceğiz.

Çaka Bey İsmi, Kullanımı ve Şahsiyeti

Çaka Bey'in ismi, kökeni ve faaliyetleri hakkında kaynaklar sınırlı olmakla birlikte bu kaynaklarda da çoğunlukla tatmin edici bilgiler yoktur. Bu doğrultuda tarafı yazılan ama verdiği bilgiler çok kıymetli olan iki Bizans kaynağı karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklar Bizans imparatoru I. Alexios Komnenos'un kızı Anna Komnena'ya ait Alexiad adlı eser ile İoannes Zonaras'ın eseridir. Bu kaynakların dışında Danişmendli Beyliği'nin kurucusu Danişmend Gazi'nin hayatını, Anadolu'yu fethini ve diğer faaliyetlerini anlatan Danişmendnâme adlı menkıbevi eserde de bazı bilgiler mevcuttur. Fakat en hacimli bilgi veren Alexiad adlı eserdir.

Çaka Bey'in isim kökenine ve kullanımına dair görüşler ilk Akdes Nimet Kurat ve İbrahim Kafesoğlu tarafından dile getirilmiştir. İbrahim Kafesoğlu'na göre Çaka isminde üç ihtimal vardır ve bunlar Çaka, Çağa, Çakan'dır. Üç isim içinde en benimsenen ise Çaka olmuştur. Bunun sebebi ise Akdes Nimet Kurat'ın ilim âlemine ilk etapta Çaka Bey'i bu isimle tanıtmış olmasıdır. Alexiad adlı kaynakta Çaka Bey'in ismi Anna Komnena tarafından Τζαχας Tzakhas, (Çahas, Çakhas) şeklinde yazılmıştır. Ayrıca Danişmendname'de Danişmend Gazi ile birlikte savaşan askerler içinde ismi zikredilmekte ve mensup olduğu Oğuz boyuna ithafen "Çavuldur Çaka" olarak geçmektedir.[1] Bu eserde Sivas ve Kayseri bölgesinden İstanbul'a kadar akınlarda bulunan Turasan'ın silah arkadaşları içinde bu şekilde bahsedilen kişinin Çaka Bey olması muhtemeldir.[2] Kafesoğlu ayrıca Bizans kaynaklarındaki Çahas kullanımını hakkındaki görüşünü Bizans kaynaklarında yazarların Türk isimlerini bir Grekleştirme mantığı yürütmelerine bağlamaktadır. Çünkü Bizans dönemine ait kaynaklarda yazarlar genellikle isim sonlarına "s" harfi getirmektedirler ve bu nedenden dolayı Çaka beyin ismini

de Çakas/Çahas olarak yazdıklarını söylemektedir. Bunun dışında Çaka isminin Moğol etkisi ile de Çaka olarak dilimize yerleştiğini fakat Türkçe'nin dil yapısına göre de orijinal ismin Çakan olduğunu kaydetmektedir.[3]

Çaka Bey'in Beşiktaş/ İstanbul'da Bulunan İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Büstü (Wikipedi)

Anadolu'nun ilk fetih sürecinde farklı bölgelerde faaliyetlerde ve akınlarda bulunan yerel beyler içinde Çaka Bey'in esir düşmesi olayların seyrini belirlemiştir. 1078-81 yılında Bizans'ın Anadolu'da Türkler üzerine yaptığı bir savaşta Sultan Turasan'nın emrinde bulunan Çaka Bey esir düşmüş ve imparator Nikephoros Botaniates'in sarayında ayrıcalıklı bir konum kazanarak bir süre burada kalmıştır.[4] Kaldığı süre zarfında kendisine "*protonobilissimos*" gibi "*soyluların en biricisi*"[5] anlamına gelen ciddi bir unvan verilmiştir. Sarayda geçirdiği süreyi akıllıca kullanan Çaka Bey'in Homeros'un İlyada adlı eserini iyi bir şekilde okuyacak kadar Grekçe öğrendiği ve bu dile hâkim olduğu aktarılmaktadır.[6] Bazı kaynaklar da onun Süleyman Şah'ın mirasını paylaşanlardan yani aynı hanedan içinden olduğunu hatta Peçenekler ile birlik sağlayarak İstanbul'a kadar ilerlediği ve başarısız olduğunu aktarmaktadır.[7]

Denizcilik Faaliyetleri ve Siyaseti

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğu zamanda İzmir'in dışında kalan bir bölgede Çaka Bey'e verilmişti. Bu bölge hem Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem de Bizans'ın kontrol altına almaya çekindiği bir saha idi. Bizans güç kaybettiğinden, Türkiye Selçukluları da denizlerde

hâkimiyet sağlamanın ve bir liman şehrine sahip olmanın getireceği avantajı fark edemediklerinden dolayı İzmir bölgesi üzerine bir politikaları olmamıştır.[8] Çaka Bey'in de aksine İzmir bölgesi için bazı planları vardı ve bunları gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. İzmir'de karşılaştığı ve gemi yapımında usta olan bir Rum'dan gemi inşa etmesini isteyerek denizlere açılma konusunda ilk teşebbüsünü gerçekleştirmiştir. Birkaç tekne ve 40 kişilik korsan gemisine sahip olan Çaka Bey bu donanmanın başına iyi savaşan askerlerini yerleştirerek Urla kıyılarına gelmiş ve bu bölgeyi zapt etmiştir. Ardından yönünü Foça'ya çevirerek burayı ve ardından Midilli'yi ele geçirdiği bilinmektedir. Daha sonrasında Sakız adasına yönelen Çaka Bey burada Bizans İmparatorluğu'nun gönderdiği Niketas Kastamonites komutasındaki donanma ile çatışmaya girerek galip gelmiş ve Bizans'ın sağlam kalan filosunu ele geçirmiştir.[9]

Çaka Bey Niketas Kastamonites'e karşı kazandığı zaferinden sonra Bizans'ın gönderdiği bir diğer filo ile egemenlik mücadelesi içine girdi. Bu olayda Çaka Bey'in iyi ilişkiler içinde olduğu Peçeneklerin yardımı olayların seyrini değiştirmiştir. Çaka Bey'in Bizans ile arası iyi olmayan bu Türk kavmi Peçenekler ile yaptığı işbirliği savaşın kendi lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Anna Komnena'nın İskit dediği Peçenekler Dalassenos komutasındaki filo hakkında Çaka Bey'e istihbarat bilgileri vermişler ve mücadelenin Çaka Bey tarafından kazanılmasında kilit rol oynamışlardır.[10] Çaka Bey'in Peçenekler ile yaptığı işbirliğine bir dönem için İznik hâkimi Ebü'l-Kâsım da dâhil olmuştu. Bizans bu sebeple zor zamanlar yaşamış ve İstanbul 1090-1091 kışında sıkıntılı süreçler geçirmişti. Bu durumu iyileştirme adına Aleksios Komnenos Kumanlar'la ittifak kurma yoluna gitmiştir. Fakat bu esnada Çaka Bey sebebi bilinmeyen bir durumdan dolayı mücadeleden çekilmiş ve bu sebeple Peçenekler tek başlarına kaldıklarından 1091 yılında Kumanlar tarafından gerçekleşen saldırı sonucunda büyük zarar görmüşlerdir.[11]

Nikephoros Botaniates'in Çaka Bey'e verdiği tüm unvan ve ayrıcalıklar Alexios Komnenos'un tahta geçmesi üzerine geri alınmıştır. Alexios'u bunu yapmaya iten sebep ise Çaka Bey'in bir süre için saraydan ayrılarak bağımsız hareket etmesi ileri sürülmektedir. Bu durum Çaka Bey'in bu süre zarfında ilk donanma oluşturma girişiminde bulunması, bağımsız bir Türk beyliğinin temellerini atarak İzmir'i ele geçirmesi ve burada faaliyetlerinin olması ile alakalıdır.[12] Bu sebeple Bizans'ı karşısına almış ve mücadelesi başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Çaka Bey'i, İzmir'i Bizans'tan alan ilk Türk namı ile de önemli kılmıştır. Bu dönemde Hristiyanlık için kutsal bir bölge olan İzmir'de sadece Çaka Bey değil Tanrıvermiş Bey adlı bir başka Türk beyinin daha faaliyetleri olduğu bilinmekle beraber İzmir'in ele geçirilmesinden de önce burada olduğu aktarılmaktadır.[13]

Çaka Bey'in Hakimiyet Sahası (TDVIA)

Çaka Bey'in İzmir'de bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Bizans'a saldırı yapmadığı süre zarfı içinde imparatorluk sembolleri haricinde bir de *Basileus* (imparator/emir) unvanını taşımıştır. İzmir'den Ege adalarına 1089-1091 yılları arası harekâtlara devam etmiştir. [14] Ayrıca Çaka Bey'in akıllıca ve stratejik düşünerek hareket ettiğine dair görüş bildiren Bizans tarihçisi Zonaras onun "kurnaz" bir kişi olduğunu aktarmaktadır. Bunun dışında işgal ettiği yerler olan Sakız dışında Rodos ve Sisam adalarını da ele geçirdiği bu kaynak tarafından söylenmektedir.[15]

Çaka Bey'e başarıyı getiren asıl sebeplerin altında denizlere açılmanın mantıklı olacağı görüşü ve Bizans sarayında iken edindiği tecrübelerdir. Sarayda ayrıcalıklı bir konumda iken tüm Bizans siyasetini yakından takip etmiş ve bu siyasete aşinalık kazanmıştır Ayrıca Bizans'ın dost ve düşman olarak gördüğü tüm devlet ve toplulukları öğrenerek buna göre yol haritası belirlemiştir. Bu sebepten dolayı Bizans'a karşı güçlü durabilmek için donanma oluşturmak gerektiği düşüncesini benimseyerek İzmir'de ilk donanmasının temellerini atmıştır.[16]

Çaka Bey Bizans'ın sıkıştırması ile bir dönem için denizlerdeki gücünü kaybetmiştir. Ancak kısa zamanda “*droman*” denilen hücum gemileriyle yeni bir donanma hazırladı. Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos'ta tekrar hâkimiyet kurarak fetihlerini Çanakkale Boğazı istikametine doğru genişletti. Edremit ile Bizans'ın gümrük merkezi olan Abidos'u ele geçirdi. Hedefi muhtemelen Trakya'yı geçip İstanbul'a ulaşmaktı. Ancak onun bu faaliyetleri hem damadı I. Kılıçarslan'ı hem de İmparator Aleksios'u oldukça tedirgin etmişti.[17] Çaka Bey'in denizlerdeki bu ilerleyişi Alexios'u yeni bir plan üzerine yoğunlaştırmış ve çareyi damadı Kılıç Arslan ile işbirliği yapmakta bulmuştu. Bu sebeple Kılıç Arslan'a şunları dediği aktarılır;

Şanı büyük Sultan Kılıç Arslan !

“Biliyorsun ki Sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa senin kayın baban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlanıyor ve kendisine Rum uyrukları ağzından “Basileus” dedirtiyor ama, besbelli ki bu bir aldatmacadır. Aslında, öylesine büyük deneyim sahibi bulunan ve son derecede bilgili bir kişi olan o, kendisinin Rumlar üzerinde Basileus'luğa hiçbir hakkının bulunmadığını ve bu kadar büyük bir devletin başına geçmesinin olanaksız olduğunu biliyor. Kurduğu bütün tezgâh sana karşı yönelmiştir. Bu durum karşısında sen ne onu başıboş bırakmalısın ne de cesaretini yitirmelisin; yapman gereken, erk'inden yoksun bırakılmamak için uyanık durmaktır. Bana gelince, ben, Tanrının yardımıyla onu Rum ülkesinin sınırlarından kovarım; seni de kendi çıkarın için, ülkelerini ve egemenliğini uyanıklıkla korumaya ve olabilirse barışçı yollardan, o bunu istemezse silahla, onu yeniden kendi buyruğuma almaya davet ederim.”[18]

Alexios'un bu telkinleri doğrultusunda Kılıç Arslan Çaka Bey'in kendisine karşı gerçekten bir tehdit olacağını düşünerek harekete geçmiştir. Bu doğrultuda hazırladığı bir sultan sofrasına kayınpederi Çaka Bey'i davet ederek şaraptan iyice sarhoş olduğu sırada kılıcını çekip göğsüne saplayarak öldürdüğü aktarılır.[19]

Akdes Nimet Kurat bu olay üzerine şu yorumu getirmektedir;

Bu vaka bize; Haçlılar seferi gibi Anadolu Türk iline karşı yaklaşan büyük dış tehlike zamanında, Anadolu Türk Beylikleri arasında birlik olmayışından doğan neticeleri bir daha hatırlatmak itibariyle de mühimdir. Çaka gibi kudretli “bir zatın öldürülmesi, kuvvetlerinin dağıtılması, Haçlı ordularının kolayca Anadolu'ya girmelerine ve Kılıç Arslan'ı yenmelerine müncer oldu. Çaka Bey ile damadı Kılıç Arslan'ın münasebeti ve Çaka Beyin hayatının sonu anlatılırken bu cihet daima göz önünde tutulmalıdır.”[20]

Dipnot

[1] İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı; Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı? , İ.Ü Tarih Dergisi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1984, s. 56.

[2] Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 118.

[3] Kafesoğlu, s. 58.

[4] Akdes Nimet Kurat, Çaka Bey, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, IX, Sayı B2, Ankara, 1996, s. 21.

[5] Anna Komnena, Alexiad, çev; Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 233.

[6] Kurat, s. 22.

[7] George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev; Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 2017, s. 332-333.

[8] Tamara Talbot Rice, Anadolu Selçuklu Devleti, çev; Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayınları,

İstanbul, 2015, s. 47.

[9] Anna Komnena, s. 230.

[10]Anna Komnena, s. 232.

[11] Mücteba İlgürel, “Çaka Bey”, TDVİA, C.VIII, 1993, s. 187.

[12] Kurat, s. 24.

[13] Kurat, s. 26.

[14] Alex Mallet, Çaka Bey, çev; Serkan Acar, İzmir Araştırmaları Dergisi, 3, İzmir, 2016, s. 73.

[15] Zonaras, 2008, s. 165.

[16] Kurat, s. 27.

[17] İlgürel, TDVİA, s. 187-188

[18] Alexiad, s. 270.

[19] Alexiad, s. 271.

[20] Kurat, s. 60.